

Література

1. Маслоу, А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу. – М. – СПб., 2001. – 479 с.
2. Франкл, В. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1995. – 253 с.
3. Олпорт, Г. Личность в психологи [Текст] / Г. Олпорт. – М.: КСП+, 1998. – 347 с.
4. Хьелл, Л. Теории личности [Текст] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2000. – 609 с.
5. Абульханова-Славская, К. А. Деятельность и психология личности [Текст] / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 334 с.
6. Коростылева, Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере [Текст] / Л. А. Коростылева. – СПб.: Изд-во «Речь», 2005. – 222 с.
7. Вахромов, Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации [Текст] / Е. Е. Вахромов. – М.: Международная педагогическая академия, 2001. – 162 с.
8. Карамушка, Л. М. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій) [Текст]: монографія / Л. М. Карамушка, М. Г. Ткалич. – Київ – Запоріжжя: „Просвіта”, 2009. – 260 с.
9. Гозман, Л. Я. Самоактуализационный тест [Текст] / Л. Я. Гозман, М. В. Кроз, М. В. Латинская. – М.: Рос. пед. агентство, 1995. – 43 с.
10. Фетискин, Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп [Текст] /

Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М., 2002. – С. 426–433.

References

1. Maslou, A. (2001). Motivatsiya i lichnost. Moscow – Sankt-Peterburgb, 479.
2. Frankl, V. (1995). Chelovek v poiskah smyisla. Moscow: Progress, 253.
3. Olport, G. (1998). Lichnost v psihologi. Moscow: KSP, 347.
4. Hell, L., Zigler, D. (2000). Teorii lichnosti. Sankt-Peterbutg: Piter, 609.
5. Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1980). Deyatelnost i psihologiya lichnosti. Moscow: Nauka, 334.
6. Korostyileva, L. A. (2005). Psihologiya samorealizatsii lichnosti: zatrudneniya v professionalnoy sfere. Sankt-Peterburg: Izd-vo «Rech», 222.
7. Vahromov, E. E. (2001). Psihologicheskie kontseptsii razvitiya cheloveka: teoriya samoaktualizatsii. Moscow: Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 162.
8. Karamushka, L. M., Tkalych, M. G. (2009). Samoaktualizacija menedzheriv u profesijno-upravlinskij dijatal'nosti (na materialy dijatal'nosti komercijnyh organizacij). Kyiv – Zaporizhe: „Prosvita”, 260.
9. Gozman, L. Ya., Kroz, M. V., Latinskaya, M. V. (1995). Samoaktualizatsionnyy test. Moscow: Ros. ped. agentstvo, 43.
10. Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., Manuylov, G. M. (2002). Sotsialno-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp. Moscow, 426–433.

*Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Бондарчук О. І.
Дата надходження рукопису 18.10.2015*

Кот Валерія Геннадіївна, аспірант, кафедра психології управління ЦППО, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, вул. Артема, 52а, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: dislera@ukr.net

УДК 159.923

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.54785

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КРИЗ

© А. С. Москальова

Статтю присвячено важливій проблемі психологічної науки – дослідженню духовних цінностей керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Визначено зміст і показники розвитку духовних цінностей управлінців. Представлено результати емпіричного дослідження рівнів розвитку духовних цінностей керівників. Доведено взаємозв'язок між рівнями розвитку духовних цінностей керівників загальноосвітніх навчальних закладів та їх здатністю до подолання професійних криз

Ключові слова: криза, професійна криза, подолання, цінності, духовні цінності, саморегуляція, післядипломна освіта

The article is devoted to the important problem of psychology – the research of the spiritual values of heads of general education institutions. The content and indicators of development of spiritual values of managers are determined. The results of empirical research levels of spiritual values of managers are presented. It has been proved correlation between the levels of development of spiritual values of heads of general education institutions and their ability to overcome professional crises

Keywords: crisis, professional crisis, overcoming, values, spiritual values, self-regulation, postgraduate education

1. Вступ

Соціальні, економічні та політичні трансформації, які відбуваються як у суспільстві, так і в системі освіти, вимагають високого рівня готовності керівників організацій до діяльності в умовах змін. Важливого значення набуває дана проблема для керівників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ), які, як зазначає О. Бондарчук [1], мусять здійснювати управління освітнім процесом на гуманітарних засадах, забезпечувати умови особистісного й духовного розвитку всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Тому уявляється актуальним виявлення духовних цінностей керівника ЗНЗ, тенденцій і напрямків їх розвитку. На особливу увагу при цьому заслуговує аналіз духовних цінностей управлінців як чинника подолання професійних криз. Це дозволить розробити технологію духовного розвитку керівників ЗНЗ в умовах післядипломної педагогічної освіти, що водночас сприятиме їхньому професійному зростанню.

2. Постановка проблеми

Варто зауважити, що соціальні та економічні трансформації, які зачепили й систему освіти, призвели до загрози викривлення головної місії школи (навчання, виховання й розвитку вільної, духовної особистості, здатної до саморозвитку) [1].

Це зумовлює особливі вимоги до духовності й рівня духовних цінностей керівників загальноосвітніх навчальних закладів, які, на думку багатьох учених [2–6], у разі гармонізації з вищими духовними цінностями та узгодженням їх з власною ціннісно-мотиваційною сферою дозволяють активно реалізувати завдання як виховання підростаючого покоління, так і конструктивного розвитку освітньої організації в цілому. Це, у свою чергу, може знизити пом'якшити стресогенність й передкризовий стан як невідмінний «фон» управління навчальними закладами, забезпечити конструктивне подолання професійних криз у керівників ЗНЗ.

3. Літературних огляд.

Зазначимо, що проблему професійних криз які вивчають як зарубіжні (Е. Зеєр, А. Маркова, Є. Пряжников, М. Пряжников, О. Симанюк та ін.), так і українські (О. Бондарчук, Н. Волянчук, Л. Карамушка, С. Максименко, Т. Титаренко та ін.) учені.

На основі узагальнення результати їх досліджень професійну кризу керівників загальноосвітніх навчальних закладів можна трактувати як переживання ними професійних проблем, що усвідомлюються як професійні перешкоди, які виникають унаслідок блокування можливості досягнення професійних цілей, що мають життєзначущий, особистісний смисл для управлінців [1, 7].

Варто зазначити, що незважаючи на різні підходи до вивчення професійних криз, значна кількість дослідників звертає увагу на необхідність активізації духовного розвитку особистості для успішного подолання кризового стану [8–10].

При цьому духовні цінності особистості визначаються як [5]:

– світ культури в широкому розумінні слова, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність до тих оцінок, у яких виявляється міра духовного багатства особистості [4];

– найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом, завдяки яким формуються різного рівня мотиви й цілі людей, визначаються засоби їх забезпечення [11];

– найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності й цілісності, забезпечення саморегуляції і консенсусу як в різних підсистемах, так і в системі в цілому [12].

Отже, духовні цінності виступають як інтегральний феномен, що характеризує глибинні процеси, які відбуваються у свідомості особистості та обіймають царину як інтрапсихічної (що забезпечує особистісну саморегуляцію та), так й інтерпсихічної (що визначає альтруїстичне ставлення до інших, щирі партнерські стосунки тощо) активності особистості.

До духовних цінностей відносять [3]:

– абсолютні, вічні цінності (віра, надія, любов, правда, мудрість та ін.);

– національні цінності (національна ідея, почуття національної гідності, пошана до державних та національних символів та ін.);

– громадянські цінності (прагнення до соціальної гармонії, відстоювання соціальної й міжетнічної справедливості, забезпечення прав і свобод інших людей та ін.);

– цінності сімейного життя (подружжя вірність, гармонія стосунків поколінь у сім'ї, спільність духовних інтересів членів сім'ї та ін.);

– цінності особистого життя (здоровий спосіб життя, урівноваженість в особистих і громадських справах; підприємливість, цілеспрямованість та ін.).

До переліку цих цінностей М. Боришевський долучає [13]: моральні, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні цінності.

Дещо інший підхід до духовних цінностей пропонують М. Гончаренко [14], Е. Помиткін [15] та ін., виокремлюючи серед них не лише естетичні, гуманістичні, екологічні цінності, але й цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості.

Що ж до духовних цінностей керівників ЗНЗ, то особливого значення, на наш погляд, набувають ті з них, які дозволяють успішно й конструктивно здійснювати управлінську діяльність з урахуванням реалій і вимог сьогодення. Йдеться про [3, 5, 9]:

– відповідальність (самовідповідальність) як цінність, що пов'язана з глибинним усвідомленням власного буття, його змісту, вищого блага; виступає основним принципом самобудування особи й суспільства, необхідною умовою подолання хаосу у внутрішньому та зовнішньому світі, підставою вільного, творчого, відповідального ставлення до особистого та суспільного життя;

– дисциплінованість як цінність, що визначає здатність діяти за певними законами, принципами, нормами моралі, створюючи уявлення невідворотності;

– обов'язковість як цінність, що забезпечує здійснення обіцяного незалежно від перешкод;

– комунікативність як цінність, що є ознакою такої категорії як «любов до ближнього» й характеризується дружньою підтримкою, підбадьоренням гарних починань, душевною гармонією, відчуттям щастя [9; 12];

– чемність як цінність, що зумовлює ввічливість, уважність, делікатність та шанобливість до людей;

– організаторські здібності, які забезпечують здатність скоординувати діяльність багатьох людей та спрямувати їх на виконання спільної діяльності;

– стриманість як здатність прилюдного обмеження своїх почуттів, бажань тощо;

– урівноваженість як цінність, що визначає можливість урегулювати та гармонізувати вищі духовні цінності;

– надійність як цінність, що актуалізує створення сприятливого освітнього середовища та безпечних умов для його існування;

– альтруїзм як цінність, що забезпечує безкорисливе прагнення до професійної діяльності на благо усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Слід зазначити, що духовні цінності досліджують у контексті особистісного розвитку [1, 5, 6, 15, 16], успішності виховання [2, 9, 17], професійного становлення особистості [5, 6, 8, 10], її захищеності [7, 9, 10].

Водночас проблема духовних цінностей керівника закладу освіти як чинника подолання професійних криз, попри всю її актуальність, безпосередньо не виступала предметом спеціального дослідження. Саме це й зумовило *мету статті* – вивчення впливу духовних цінностей на здатність до подолання професійних криз керівниками ЗНЗ.

4. Методи дослідження рівнів розвитку духовних цінностей та здатності до подолання професійних криз керівниками ЗНЗ.

У дослідженні використано авторським опитувальником «Духовні цінності керівників ЗНЗ», за контент-аналізом відповідей на питання якого можна з'ясувати:

а) розуміння керівниками ЗНЗ поняття «духовність особистості», «духовні цінності особистості», «духовні цінності керівника загальноосвітнього навчального закладу»;

б) ставлення до наявності високого рівня духовних цінностей у керівників;

в) орієнтацію на значущість духовних цінностей для керівників ЗНЗ;

г) усвідомлення керівниками ЗНЗ необхідності розвитку власних духовних цінностей.

Крім того, керівникам пропонувалось проранжувати професійні цінності за ступенем їх особистісної значущості з метою визначення місця духовних цінностей в ієрархії професійних цінностей і, отже, їх особистісної значущості для досліджуваних. З цією метою застосовано методику Г. Печерської «Професійні ціннісні орієнтації вчителя» [17], модифіковану нами з урахуванням специфіки управлінської діяльності керівників ЗНЗ та виокремлених основних духовних цінностей управлінців.

На основі узагальнення результатів зазначених методик визначалися рівні розвитку духовних цінностей керівниками ЗНЗ:

– низький, первинний рівень (1 бал) – духовні цінності займають найнижчі позиції в ієрархії професійних цінностей, керівники виявляють недостатню обізнаність щодо сучасних цінностей освіти та їх духовного характеру, утруднюються у визначенні вираженості у себе духовних цінностей; не прагнуть керуватися ними у професійній діяльності тощо;

– середній, адаптивний рівень (2 бали) – духовні цінності займають переважно середні позиції в ієрархії професійних цінностей, керівники виявляють достатню обізнаність щодо змісту духовних цінностей, але визнають недостатньо високий рівень розвитку частини духовних цінностей у себе, частково орієнтовані на втілення духовних цінностей у професійній діяльності;

– високий, перетворювальний рівень (3 бали) – духовні цінності займають високі позиції в ієрархії професійних цінностей управлінців; керівники глибоко осмислюють сутність і прояви духовних цінностей, виявляють достатню високий рівень їх розвитку, стійко орієнтовані на реалізацію духовних цінностей у професійній діяльності.

В якості емпіричного референта здатності до подолання професійних криз керівниками ЗНЗ у нашому дослідженні виступили показники особистісної саморегуляції поведінки управлінців, для дослідження яких використано опитувальник «Стилі саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз [18].

Усього у дослідженні взяли участь 102 керівники загальноосвітніх навчальних закладів України, які були розподілені на групи за статтю, віком і стажем роботи на посаді.

Статистичне опрацювання даних і графічна презентація результатів здійснювалась за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 21.0).

5. Аналіз результатів дослідження впливу духовних цінностей на здатність до подолання професійних криз керівниками ЗНЗ.

На першому етапі емпіричного дослідження за авторським опитувальником та опитувальником Г. Печерської в авторській модифікації виявлено рівні розвитку духовних цінностей керівників ЗНЗ (табл. 1).

Як випливає з даних, наведених у табл. 1, лише 28,4 % досліджуваних керівників виявили високий рівень обізнаності щодо змісту поняття «духовні цінності», розуміння того, які духовні цінності мають бути властивими керівникам ЗНЗ. Такі керівники надавали відповіді, які вказували на гуманістичну, духовну спрямованість їх особистості в досягненні життєвих і професійних цілей. 47,2% досліджуваних виявили середній рівень обізнаності із змістом духовних цінностей управлінців, вони давали часткові, неповні відповіді на кшталт: «це моральні цінності»; «якості, що визначають високу професійність й компетентність керівника, загальнолюдські цінності» та ін. Досить значна кількість управлінців (24,4%) виявили низький рівень обізнаності у зазначених питаннях, надаючи або неправильні відповіді типу «це позитивне налаштування людини на вчинки, які схвалюються суспільством» або взагалі уникаючи відповіді на них.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних керівників ЗНЗ за рівнями розвитку духовних цінностей

Показники розвитку	Рівні розвитку, кількість досліджуваних у %		
	Низький, первинний	Середній, адаптивний	Високий, перетворювальний
Обізнаність керівників щодо сутності поняття «духовні цінності»	24,4	47,2	28,4
Позитивне ставлення до наявності духовних цінностей у керівників ЗНЗ	28,4	51,0	20,6
Орієнтація на реалізацію духовних цінностей у професійній діяльності	34,3	46,1	19,6
Усвідомлення необхідності розвитку духовних цінностей	22,5	8,9	68,6
Значущість духовних цінностей в ієрархії професійних цінностей	38,2	31,4	30,4
Загальний показник	28,4	38,2	33,3

Подібний розподіл управлінців встановлено й щодо рівнів позитивного ставлення до наявності розвинених духовних цінностей у керівників ЗНЗ: високий рівень властивий 20,6 %, середній – 51,0 %, низький – 28,4 % досліджуваних. Так, зокрема, на питання «Чи потрібні, на Вашу думку, високорозвинені духовні цінності для керівників ЗНЗ? Чому?» керівники з високим рівнем позитивного ставлення давали відповіді на кшталт: «безумовно, адже виховати прийдешні покоління може лише той, хто має високий рівень духовності». У разі середнього рівня позитивного ставлення досліджуваних в цілому визнавали важливість духовних цінностей для керівників ЗНЗ, зазначаючи водночас «так, але важко бути духовним у сучасних умовах». Керівники з негативним ставленням до наявності розвинених духовних цінностей у керівників ЗНЗ вказували на те, що, «це не має значення, коли відсутня матеріальна база» й т. п.

Високий рівень орієнтації на втілення духовних цінностей у професійній діяльності виявили лише 19,6 % управлінців, які при відповіді на запитання «Чи плануєте Ви керуватися вищими духовними цінностями у професійній діяльності майбутньому? Чому?» зазначали, зокрема: «я керувався ними, керуюсь і буду керуватися», «не уявляю для себе іншого варіанту». Натомість керівники із середнім рівнем вираженості зазначеного показника (46,1 %) зауважували на те, що це «можливо, але зараз важко точно визначитися, як складуться обставини». Досліджувані з низьким рівнем орієнтації на втілення духовних цінностей у професійній діяльності (34,3 %) стверджували, зокрема, що «головне – досягти мети». Тобто це ті керівники, які в своїй управлінській діяльності керуються стратегіями поведінки за типом: «Перемога попри все». Така стратегія поведінки призводить до нівелювання загальнолюдських принципів. А у разі частих «програшів» для таких управлінців значно зростає загроза «провалитися» у прірву морального спустошення, втрату смислу життя, що унеможливає конструктивне подолання професійних криз.

Щодо показника «усвідомлення керівниками необхідності розвитку духовних цінностей» конста-

товано більш позитивну картину: високий рівень такого усвідомлення виявили 68,6 % досліджуваних, 8,9 % – середній і 22,5 % – низький. Останні відповідали, як правило, що «немає часу на розвиток духовності, потрібно думати, як вижити».

Крім того, за результатами ранжування встановлено значущість духовних цінностей в ієрархії професійних цінностей керівників ЗНЗ: високий рівень значущості виявлено у 30,4 %, середній – у 31,4 %, а низький – у 38,2 % досліджуваних (табл. 1).

За результатами узагальнення одержаних даних досліджуваних управлінців розподілено за рівнями розвитку духовних цінностей у цілому (див. табл. 1). Як видно із табл. 1, досить велика кількість керівників ЗНЗ знаходяться на найнижчому, первинному рівні розвитку духовних цінностей (28,4 %). Середній, адаптивний рівень розвитку властивий 38,2 % управлінців. Натомість високий, перетворювальний рівень розвитку духовних цінностей виявлений лише у третини (33,3 %) досліджуваних. Це може свідчити про загрозу втрати значущості духовного складника розвитку особистості для значної частини управлінців.

Наступний крок емпіричного дослідження полягав у виявленні особливостей стилю особистісної саморегуляції керівників ЗНЗ та його складових за опитувальником В. Моросанової, Є. Коноз (табл. 2).

Дані, які наведені у табл. 2, свідчать про те, що лише 9,9 % досліджуваних керівників ЗНЗ мають високий рівень саморегуляції. Для них характерні усвідомленість процесу саморегуляції, більша легкість в оволодінні новими видами активності, впевненість у незнайомих ситуаціях, більша стабільність успіхів у звичних видах діяльності тощо. У керівників ЗНЗ з низькими показниками саморегуляції (35,2 % досліджуваних) потреба в усвідомленому плануванні й програмуванні своєї поведінки сформована не достатньо, вони більш залежні від ситуації й думки навколишніх людей, мають знижені можливості компенсації несприятливих особистісних характеристик, що можуть негативно позначитися на результатах діяльності.

Таблиця 2

Особливості стилю особистісної саморегуляції поведінки досліджуваних керівників ЗНЗ

Показники стилю саморегуляції	Рівні прояву (кількість досліджуваних у %)		
	низький	середній	високий
Планування	36,3	50,0	13,7
Моделювання	18,6	67,6	13,8
Програмування	50,0	47,0	3,0
Оцінка результатів	18,6	69,6	11,8
Гнучкість	41,2	51,1	7,9
Самостійність	37,3	49,0	13,7
Загальний показник саморегуляції	35,2	50,9	9,9

Особливо низькі показники було виявлено за шкалою програмування, яка діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною власних дій. Високі показники за цією шкалою встановлено лише у 3,0 % досліджуваних керівників ЗНЗ. Для них характерна сформована потреба у програмуванні способу власних дій і поведінки для досягнення намічених цілей, деталізації і розгортання самостійно розроблених програм, їх корекції в разі невідповідності отриманих результатів меті. Інші керівники (47,0 % середнього рівня і 50,0 % низького рівня за даною шкалою) характеризуються більшою чи меншою схильністю діяти імпульсивно, шляхом проб і помилок, або сподіваючись на допомогу сторонніх осіб, що може привести до неадекватності держаних результатів цілям діяльності.

Привертають також увагу досить невисокі результати за шкалами гнучкості і самостійності, низький рівень яких виявлено у 41,2 % і 37,3 % досліджуваних відповідно. Такі управлінці в ситуації, що динамічно розгортається, відчуваються невпевнено, важко звикають до змін і, навіть, не дивлячись на сформованість процесів регуляції, залежні від думок і оцінок оточуючих, часто некритично слідуєть їх порадам, відчувають утруднення в своєчасному плануванні й виконанні діяльності тощо.

На заключному етапі дослідження за результатами дисперсійного аналізу визначено статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) у здатності керівників до подолання професійних криз залежно від рівня їхніх духовних цінностей (рис. 1).

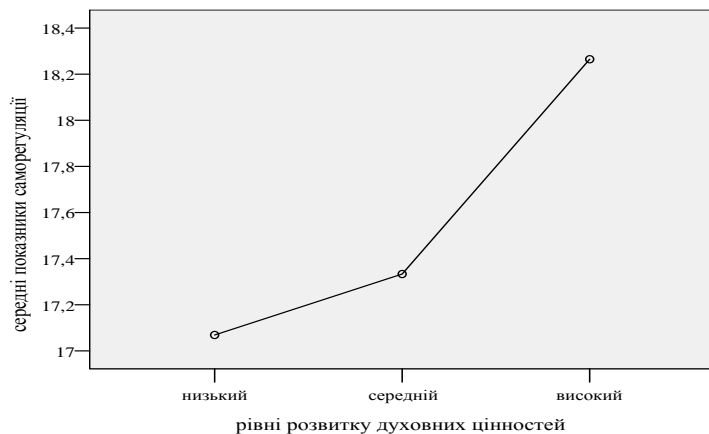

Рис. 1. Особливості здатності керівників ЗНЗ до особистісної саморегуляції поведінки саморегуляції залежно від рівнів їх духовних цінностей

Як видно на рис. 1, чим вищий рівень духовних цінностей керівників ЗНЗ, тим більшою є їхня здатність до особистісної саморегуляції поведінки як основи для конструктивного подолання професійних криз.

6. Висновки

У результаті проведеного емпіричного дослідження доведено вплив рівнів розвитку духовних цінностей керівників ЗНЗ на здатність до подолання ними професійних криз. При цьому встановлено недостатній рівень розвитку духовних цінностей у значній кількості досліджуваних управлінців, що знижує їхній потенціал у контексті конструктивного подолання професійних криз.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. У перспективі уявляється доцільним розробити технологію подолання професійних криз засобами розвитку духовних цінностей керівників загальноосвітніх навчальних закладів та апробувати її в умовах післядипломної освіти управлінців.

Література

- Бондарчук, О. І. Особистісний розвиток керівників загальноосвітніх навчальних закладів як підґрунтя їх духовного зростання. Т. IX, Ч. 6 [Текст]: зб. наук. праць / О. І. Бондарчук; за ред. С. Д. Максименка. – Проблеми загальної та педагогічної психології. – Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2007. – С. 67–73.
- Бех, І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності [Текст] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
- Вишневський, О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки [Текст]: навч. посіб. / О. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
- Здравомыслов, А. Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А. Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
- Карлова, В. В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії [Текст] / В. В. Карлова // Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>
- Савицька, О. В. До проблеми духовності та професійного становлення фахівця. Т. IX, Ч. 6 [Текст]: зб. наук. праць / О. В. Савицька; за ред. С. Д. Максименка. – Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2007. – С. 357–361.
- Москальова, А. С. Підготовка керівників освітніх організацій до конструктивного подолання професійних криз особистості: ген-

дерний аспект: спецкурс [Текст] / А. С. Москальова. – К., 2011. – 36 с.

8. Балл, Г. О. Психология в ратиогуманистической перспективе [Текст] / Г. О. Балл. – К.: Основа, 2006. – 408 с.

9. Котенева, А. В. Духовные ценности как фактор психологической защищенности личности [Текст] / А. В. Котенева // Вестник Костромского государственного ун-та им. Н. А. Некрасова. – 2008. – Т. 14, № 4. – С. 38–44.

10. Щербакова, І. М. Трансформаційні зміни духовності в умовах сьогодення [Текст] / І. М. Щербакова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2012. – Т. 2, Вип. 105. – С. 195–199.

11. Hills, M. D. Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory [Text] / M. D. Hills // Online Readings in Psychology and Culture. – 2002. – Vol. 4, Issue 4. doi: 10.9707/2307-0919.1040

12. Парсонс, Т. Общетеоретические проблемы социологии [Текст] / Т. Парсонс. – Социология сегодня. – М., 1965. – С. 30.

13. Боришевський, М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості [Текст]: наук. метод. зб. / М. Боришевський; за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: АПН України, 1997. – С. 21–25.

14. Гончаренко, М. С. Воспитание духовных ценностей в образовательном процессе [Текст] / М. С. Гончаренко, Т. М. Куйдина, В. Е. Новикова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 9. – С. 33.

15. Помиткін, Е. О. Психологія духовного розвитку особистості [Текст]: монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.

16. Орбан, Л. Е. Становление личности [Текст]: монография / Л. Е. Орбан. – М.: Луч, 1992. – 112 с.

17. Печерська, Г. О. Діагностика та корекція професійних ціннісних орієнтацій учителів у закладах післядипломної педагогічної освіти [Текст]: дис... канд. психол. наук. / Г. О. Печерська. – К., 2013. – 297 с.

18. Моросанова, В. И. Стиливая саморегуляция поведения человека [Текст] / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 118–127.

References

1. Bondarchuk, O. I.; Maksymenko, S. D. (Ed.) (2007). Osobystisnyj rozvytok kerivnykiv zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv yak pidgruntja i'h duhovnogo zrostantnja [Development of personality of heads of secondary schools as the basis for their spiritual growth] Vol. IX, Issue 6. Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii'. Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukrainy. Kyiv, 67–73.

2. Beh, I. D. (2006). Vyhovannja osobystosti. Shodzhenja do duhovnosti [Educating the personality. Climbing to spirituality]. Kyiv: Lybid', 272.

3. Vyshnevs'kyj, O. (2003). Teoretychni osnovy suchasnoi' ukrai'ns'koi' pedagogiky [Theoretical Foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Drobych: Kolo, 528.

4. Zdravomyslov, A. G. (1986). Potrebnosti. Ynteresy. Cennosti [Needs. Interests. Values]. Moscow: Polytyzdat, 223.

5. Karlova, V. V. Duhovni cinnosti v strukturi nacional'noi' samosvidomosti: ukrai'ns'ki realii' [Spiritual values in the structure of national identity: the Ukrainian reality]. Available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>

6. Savyc'ka, O. V.; Maksymenko S. D. (Ed.) (2007). Do problemy duhovnosti ta profesijnogo stanovlennja fahivcja [The problem of spirituality and professional development specialist] Vol. IX, Issue 6. Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii', 357–361.

7. Moskaljova, A. S. (2011). Pidgotovka kerivnykiv osvithnih organizacij do konstruktynogo podolannja profesijnih kryz osobystosti: gendernyj aspekt [Training heads of educational organizations to constructive overcoming of the professional crises: gender aspect]. Kyiv, 36.

8. Ball, G. O. (2006). Psihologija v racyogumanystyckoj perspektyve [Psychology in the ratiohumanistic perspective]. Kyiv: Osнова, 408.

9. Koteneva, A. V. (2008). Duhovnye cennosti kak faktor psihologicheskoy zashhyshhennosti lychnosti [Spiritual values as a factor of psychological protection of the personality]. Vestnyk Kostromskogo gosudarstvennogo un-ta im. N. A. Nekrasova, 14 (4), 38–44.

10. Shherbakova, I. M. (2012). Transformacijni zminy duhovnosti v umovah s'ogodennja [Transformational changes of spirituality in terms today]. Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni T. G. Shevchenka, 2 (105), 195–199.

11. Hills, M. D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. Online Readings in Psychology and Culture, 4 (4). doi: 10.9707/2307-0919.1040

12. Parsons, T. (1965). Obshheteoretyckeskye problemy socyologyy [General theoretical problems of sociology]. Socyologija segodnja. Moscow, 30.

13. Boryshevs'kyj, M.; Suhomlyns'kaya, O. V. (Ed.) (1997). Duhovni cinnosti jak determinant gromadjans'kogo vyhovannja osobystosti [Spiritual values as a determinant of civic education of personality]. Kyiv: APN Ukrainy, 21–25.

14. Goncharenko, M. S., Kujdyna, T. M., Novykova, V. E. (2007). Vospytanye duhovnyh cennostej v obrazovatel'nom processe [Education of spiritual values in the educational process]. Pedagogika, psihologija ta medyko-biologichni problemy fizychnogo vyhovannja i sportu, 9, 33.

15. Pomytkin, E. O. (2007). Psihologija duhovnogo rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of personality]. Kyiv: Nash chas, 280.

16. Orban, L. E. (1992). Stanovlenje lychnosti [Development of the personality]. Moscow: Luch, 112.

17. Pechers'ka, G. O. (2013). Diagnostyka ta korekcija profesijnih cinnisnyh orijentacij ucyteliv u zakladah pisljadyplomnoi' pedagogichnoi' osvity [Diagnostics and correction of teachers' professional value orientations in institutions of post-graduate pedagogical education]. Kyiv, 297.

18. Morosanova, V. Y., Konoz, E. M. (2000). Stylevaja samoreguljacija povedenija cheloveka [Stylistic self-regulation of human behavior]. Voprosy psihologii, 2, 118–127.

*Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Бондарчук О. І.
Дата надходження рукопису 12.11.2015*

Москальова Алла Степанівна, кандидат психологічних наук, доцент, кафедра психології управління, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», вул. Артема, 52а, м. Київ, Україна, 04053

E-mail: moskalla@ukr.net